

HIVATALNOK ÉRTELMISÉG A KORA ÚJKORI ERDÉLYBEN ÉS A
MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN

I.

HIVATALNOK ÉRTELMSÉG
A KORA ÚJKORI ERDÉLYBEN
ÉS A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN
I.

Szerkesztette
BOGDÁNDI ZSOLT, FEJÉR TAMÁS és JAKÓ KLÁRA

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

Kolozsvár–Budapest, 2020

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

Nemzeti Kulturális Alap

© Szerkesztők és szerzők, 2020

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2020

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020

Felelős kiadó

BIRÓ ANNAMÁRIA

FODOR PÁL, MOLNÁR ANTAL

Korrektúra

ANDRÁS ZSELYKE

Műszaki szerkesztés, borítóterv

BODÓ ZALÁN

Nyomdai munkálatok

F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós

Felelős vezető

AMBRUS ENIKŐ

A borítón: Magyarország térképe Abraham Ortelius *Theatrum orbis terrarum* (Antverpiae, 1570.) című atlaszából.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar

Királyságban / Szerkesztette: Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás és Jakó

Klára. - Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület ; Budapest :

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020

Conține bibliografie

ISBN 978-606-739-154-1

ISBN 978-963-416-224-7

I. Bogdándi, Zsolt (ed.)

II. Fejér, Tamás (ed.)

III. Jakó, Klára (ed.)

TARTALOM

Előszó.....	7
BOGDÁNDI ZSOLT:	
A fejedelmi tábla 16. századi ülnökeiről.....	9
DÁNÉ VERONKA:	
A Rákócziak cubiculariusai	25
FAZEKAS ISTVÁN:	
Állami alkalmazott – magánalkalmazott. A magyar udvari kancellária tisztviselői a 16–17. században.....	41
FEJÉR TAMÁS:	
A fejedelmi kancellária személyzete Mihály vajda erdélyi uralma idején (1599. november–1600. szeptember).....	55
GÁLFI EMŐKE:	
A gyulafehérvári bíró háza és trogiri Lodi Simon.....	89
H. NÉMETH ISTVÁN:	
Egy változó világ városvezetői.....	99
JAKÓ KLÁRA:	
Vitéz László: havasalföldi vajdai secretarius a Thurzók környezetéből?	123
JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA:	
„A fejedelemasszony... kedves és jó szolgája lött volna”. Bálpataky János karrierje Lorántffy Zsuzsanna udvarában (1630–1645)	145
KENYERES ISTVÁN:	
Hivatalnoki életpályák és családi stratégiák a kora újkori kamarai uradalmak példáján	157

SZALAI ÁGNES:

A Besztercei kerület dézsmaadminisztrációjának vázlata a 17. század első felében (1613–1657)	187
---	-----

VERES TÜNDE:

Draheim Vilmos felemelkedése és bukása	209
--	-----

Rövidítések jegyzéke	231
----------------------------	-----

A kötet szerzői	239
-----------------------	-----

EGY VÁLTOZÓ VILÁG VÁROSVEZETŐI

A városi közigazgatás a 17. század végén gyökeres változásokon ment keresztül. A változások okai a központi politikában megfigyelhető fordulathoz vezethetők vissza. Az államigazgatás ettől a korszaktól még hétköznapiabb, megkerülhetetlenebb lett. Az állam és a helyi hatalom, illetve a lokális igazgatás közötti kapcsolatok teljesen átalakultak: kapcsolatuk még mélyebbé vált, az államigazgatás résztvevői pedig a hétköznapiak részeivé váltak. Amíg a 17. század végéig azt tapasztalhatjuk, hogy az állam helyi szinten a városok igazgatásába nem avatkozott be, ettől a korszaktól kezdve ez a jelenség már nem igaz. A 17. század utolsó harmadától a Magyar Királyság szabad királyi városaiban az állam politikája új irányt vett. Az ország rendjei közül a szabad királyi városok esetében került sor elsőként és legmélyebb szinten arra, hogy az államhatalom szabta meg működésének fontos területeit, sőt: a helyi hatalmi politikába is kemény kézzel nyúlt bele. A jelenség nem a Magyar Királyság vagy a Habsburg Monarchia egyedi jellegzetessége, hiszen a kora újkorban az állam megerősödése, az államigazgatás hatáskörének kiterjesztése általános, szinte minden államra leírható tendencia. Az állami apparátus Nyugat-Európában is a mindennapok részévé vált, az egyre központosítottabb állam mind jobban elhódította azokat a területeket, amelyek korábban a rendek, illetve azok képviselői fennhatósága alatt álltak: a jobbágy-földesúr viszony, a vallásügy, lelkigondozás, egészségügy, szegényügy. A kora újkor modern uralkodói számára az erős hadsereggel és finánciális háttérrel megalapozott külpolitika kiemelkedő szemponttá vált. Mindehhez azonban szükségessé vált az, hogy az állam pénzbevételei biztos alapokon nyugodjanak, a hadsereg ellátásához szükséges bevételek ne a rendekkel történő alkukon múljanak. A bevételek állandóvá tétele, a hadügy folyamatos ellátása a hatalom újszerű gyakorlásával függött össze. Az államhatalom más

területein (adóigazgatás, bíraskodási gyakorlat, az egyes közigazgatási egységekhez kötött feladatok stb.) központosodás ment végbe, és az állam folyamatos működtetése az uralkodó megerősödött legitimitációjával alátámasztott államigazgatás feladatává vált.¹ A gazdaságtörténet a fiskális állam (*Fiscal State*) létrejöttéként írja le a fenti átalakulást, mely kifejezés az okok és a megoldások közötti tisztán gazdasági, finansziális viszonyt kíválónan fejezi ki. Ezek a jelenségek hatottak az uralkodó fennhatósága alatt álló városokra is. A polgárság tevékenységéből befolyó jövedelmek (egyre sokasodó adók, kereskedelmi bevételek stb.) mind nagyobb részét alkották az állami bevételeknek, így az állam és a tőkeerős polgárság egyre több közös érdekekkel rendelkezett.² Mindez egyrészt a városok ellenőrzéséhez vezetett, de egyben az államhoz kötődő nagypolgárság érdekeit és befolyását is megnövelte, ami egyben a nagyvárosok előretörését is segítette.³

Ezek a jelenségek a nyugat-európai államokban jelentek meg teljes spektrumban és viszonylag hamar. Tendenciájukat tekintve azonban a Habsburg Monarchia minden tartományára is igaznak tekinthetjük, jól-lehet bevezetésükre nem egyszerre került sor. A monarchia törzstartományaiiban (Alsó-, Felső- és Belső-Ausztria, valamint a 17. századot tekintve Cseh- és Morvaország) már a 17. század első negyedében sor került a városok igazgatásának állami kézbe vételére. A Magyar Királyság a Habs-

¹ *Der Absolutismus – ein Mythos? Strukturwandel monarchischer Herrschaft in West- und Mitteleuropa (ca. 1550–1700)*. Hrsg. Ronald G. Asch–Heinz Duchhardt. Köln–Weimar–Wien 1996.; Ronald G. Asch: *Kriegsfinanzierung, Staatsbildung und ständische Ordnung im Westeuropa im 17. und 18. Jahrhundert*. Historisches Zeitschrift CCLXVIII(1999). 635–671.; Heinz Duchhardt: *Absolutismus – Abschied von einem Epochenbegriff?* Historisches Zeitschrift CCLXVIII(1994). 113–122.; Nicholas Henshall: *The Myth of Absolutism: Change and Continuity in Early Modern European Monarchy*. London 1992.; Gerd Heinrich: *Staatsaufsicht und Stadtfreiheit in Brandenburg–Preußen unter dem Absolutismus (1660–1806)*. In: *Die Städte Mitteleuropas im 17. und 18. Jahrhundert*. Hrsg. Wilhelm Rausch. Linz (Donau) 1981 (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 5). 155–172.; Rudolf Vierhaus: *Deutschland im Zeitalter des Absolutismus (1648–1763)*. Göttingen 1978.; Alwin Hanschmidt: *Zur Armenpolizei und Armenversorgung in der Stadt Münster im 17. Jahrhundert*. In: *Städtisches Gesundheits- und Fürsorgewesen vor 1800*. Hrsg. Peter Johanek. Köln 2000 (Städteforschung. Reihe A 50). 225–241.

² *The Rise of the Fiscal State in Europe c. 1200–1815*. Ed. Richard Bonney. Oxford 1999.; Marjolein C. 't Hart: *The Making of a Bourgeois state. War, Politics and Finance during the Dutch Revolt*. Manchester 1993.; Patrick K. O' Brien–Philip A. Hunt: *The Rise of a Fiscal State in England, 1485–1815*. Historical Research 66(1993). 129–176.; *La fiscalità nell'economia europea secc. XIII–XVIII: Atti della "Trentanovesima settimana di studi", 22–26 aprile 2007*. Ed. Simonetta Cavaciocchi. Firenze 2008.

³ A városok „államosításáról”: Klaus Gerteis: *Die deutschen Städte in der frühen Neuzeit. Zur Vorgeschichte der "bürgerlichen Welt"*. Darmstadt 1986. 73–80.; Nicolas Rügg: *Im Dienst von Stadt und Staat. Der Rat der Stadt Herford und die preußische Zentralverwaltung im 18. Jahrhundert*. Göttingen 2000. A nagyvárosok fejlődésére lásd még: Charles Tilly–Wim Blockmans: *Cities and the Rise of States in Europe, A. D. 1000 to 1800*. Boulder 1994.; Christopher R. Friedrichs: *Urban Politics in Early Modern Europe*. London 2000.; Mathieu Marraud: *De la ville à l'État, la bourgeoisie parisienne, XVIIe–XVIIIe siècle*. Paris 2009.

burg Monarchián belül erős rendiséggel rendelkező tartomány maradt.⁴ A szabad királyi városok e rendi monarchiában a királyi hatalomtól független önkormányzati jogokkal rendelkeztek már a 15. századtól.⁵ A városok országrendisége a késő középkorhoz képest megszilárdult, önkormányzatuk sértetlen maradt még annak ellenére is, hogy a beköltöző nemesiség és némely városok esetében a katonaság erősen feszegette e középkori kereteket.⁶ A városoknak azonban jelentős politikai befolyásuk nem volt, életükbe fennhatóság tekintetében az uralkodó közvetlenebb beleszólással rendelkezett: évente fizetendő földadóval (*census*) tartoztak az uralkodónak mint földesúrnak, az országgyűléseken megszavazott különleges hadiadót (*taxa*) a központi pénzügyi szervek állapították meg. Utóbbiakat a 17. század első harmadától kezdve az országgyűlésektől függetlenül akár többször is beszedhették!⁷

A Magyar Királyság szabad királyi városaiban a Habsburg Monarchia többi tartományában használt módszereket vezették be. A városi tisztújításokon itt is megjelentek az uralkodó által kinevezett választási biztosok (*Wahlkommissar*), akiknek elsődleges szerepe az volt, hogy ugyanúgy befolyásolják a város tisztújítását és ellenőrizték a várost, mint a monarchia törzstartományaiában.⁸ Az intézkedések bevezetésére a Wesselényi-féle

⁴ Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Bp. 2016.

⁵ Szűcs Jenő: *Das Städtewesen in Ungarn im XV–XVII. Jh.* In: *La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie (1450–1650)*. Red. Székely György–Fügedi Erik. Bp. 1963 (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 53). 97–164.; Kubinyi András: *Der ungarische König und seine Städte im 14. und am Beginn des 15. Jahrhunderts*. In: *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklungen und Funktionen*. Hrsg. Wilhelm Rausch. Linz/Donau 1974 (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 2). 193–220.

⁶ H. Németh István: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. A felső-magyarországi városszövetség*. I–II. Bp. 2004. (a továbbiakban H. Németh: *Várospolitikai és gazdaságpolitika*).

⁷ H. Németh István: *Die finanziellen Auswirkungen der osmanischen Expansion auf die Städteentwicklung in Ungarn*. In: *La Fiscalità nell'economia europea secc. XIII–XVIII – Fiscal Systems in the European Economy from the 13th to the 18th Century*. Ed. Simonetta Cavaciocchi. Firenze 2008. 771–780.

⁸ Karl Gutkas: *Das Städtewesen des österreichischen Donauländer und der Steiermark im 14. Jahrhundert*. In: *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklungen und Funktionen*. Hrsg. Wilhelm Rausch. Linz/Donau 1972 (Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 2). 234–237.; Otto Brunner: *Städtische Selbstregierung und neuzeitlicher Verwaltungsstaat in Österreich*. Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht 6(1955). 221–249.; Martin Scheutz: *Kammergut und/oder eigener Stand? Landesfürstliche Städte/Märkte und der „Zugriff“ der Gegenreformation*. In: *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*. Hrsg. Rudolf Leeb. Wien 2006 (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 47). 309–337. (a továbbiakban Scheutz: *Kammergut*); Uő: *Compromise and Shake Hands. The Town Council, Authority and Urban Stability in Austrian Small Towns in the Eighteenth-Century*. Urban History 34(2006). 51–63.; Franz Baltzarek: *Die Stadtordnung des Ferdinands I. und die städtische Autonomie im 16. Jahrhundert*. In: *Wien an der Schwelle der Neuzeit*. Hrsg. Franz Baltzarek. Wien 1974. 31–43.

összeesküvés és az azt követő rendi felkelés adott alkalmat. A mintaként alkalmazott, az osztrák tartományokban már korábban követett ideológiát és módszereket 1672-t követően esetenként, majd 1690 után egységesen minden egyes szabad királyi városban bevezették.⁹ A várospolitikai fordulat államjogi háttere már jóval korábban kialakult. Hátterében az osztrák tartományokban használt *Kammergut* elve állt, amelyet a 16–17. század fordulóján kezdtek el alkalmazni a magyarországi városok esetében is. Ennek lényege az volt, hogy a *Kammergut* tagjai az uralkodó által közvetlenül felhasználható jövedelemforrások voltak.¹⁰ Ennek első jeleit a 16. század végén fedezhetjük fel, de a pénzügyi szervek által elterjedt terminusként a 17. század első negyedétől kezdve használták. Ezzel szemben a szabad királyi városok az uralkodó és a kamarák törekvései ellenében saját jogaik védelmét elsősorban a Szent Korona mint az ország egészét képviselő „jogi személy” eszméjére alapozták. Az érvet a kamara is elismerte, de értelmezésükben a Szent Korona és az uralkodó közötti szoros kapcsolatot használták, és ebben az értelemben a városok „közvetlenül őfelsége joghatóságához tartoznak, épp úgy, mint fölējük rendelt földesuruknak”.¹¹ Az uralkodó és a kamarai hivatalnokok részéről a továbbiakban meg is maradt ez az érvrendszer, mivel így nem kerültek szembe a magyarországi rendekkel, de érvényesíthették saját törekvéseiket a városokkal szemben. 1673-ra a Szent Korona és az uralkodó teljes azonosítása a központi pénzügyigazgatási hivatalok részéről teljesen egyértelművé vált. A kérdés az 1681. évi országgyűlésen merült fel, de az uralkodó a Szent Korona birtokosaként utasította el a rendek beavatkozását, és fenntartotta magának a városok ellenőrzésének jogát.¹² A század végén I. Lipót parancslevele rögzítette a kialakult helyzetet, miszerint „a szabad királyi városok királyi birtokainknak és jövedelmeinknek részét alkotják, [...] és mivel szükségesnek látszik, hogy a városok gazdálkodásának és igazgatásának állapotáról gyakran, időről időre minél több információhoz juthassunk, ezért [...] akarjuk és parancsoljuk, hogy kamaránktól [...] minden egyes szabad királyi város magisztrátusának megújítására a szokásos biztosokat küldjék ki”.¹³

⁹ ÖStA, FHKA, Hofffinanz Ungarn, r. Nr. 360. 1693. dec. fol. 365–372. 1690. dec. 15.

¹⁰ Otto Brunner: *i. m.* 226–227.; Karl Gutkas: *i. m.* 229–250.; Herbert Knittler: *Die Städtepolitik Ferdinands I. Aspekte eines Widerspruchs?* In: *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens.* Hrsg. Martina Fuchs. Münster 2003. 79–80.; Alois Kernbauer: *Die Einbindung der Städte in den frühabsolutistischen Habsburgerstaat. Zur staatsrechtstheoretischen Grundlegung eines fürstlichen Handlungsmusters.* Archiv für Kulturgeschichte 87(2005). 351–371.; Scheutz: *Kammergut*.

¹¹ ÖStA, FHKA, Hofffinanz Ungarn, r. Nr. 154. 1636. okt. fol. 146–148.

¹² ÖStA, HHStA, Ungarische Akten, Comititalia, fasc. 401. Konv. B. fol. 9.

¹³ AMK, H II. Listy a listiny, 1694.

A tanulmánykötet tematikáját vizsgálva felvetődhet a kérdés: vajon a szabad királyi városoknak a polgárság által választott vezetői hivatalnokoknak tekinthetők-e? Mennyiben igaz rájuk az, hogy a kora újkorban kialakult szakhivatalnokokként dolgoztak, vagy ez a meghatározás a városigazgatáson belül egyedül a jegyzőt illeti meg, aki mindvégig fizetett alkalmazottként, megfelelő igazgatási ismeretekkel végezte feladatát? A kérdésre a választ több tényező adja meg, de ezek közül is kiemelendő az állam és a városi vezetők között éppen a fenti rendelkezések során megváltozott jogi viszony! Az uralkodó/állam és a városi vezetés közötti jogi viszonyról nagyon éles képet mutat a városi tisztújítások megváltoztatott ceremóniája, amely a városi vezetők legitimitásának új tendenciáit kiválóan jelképezte. A 17. század utolsó harmadától az új hivatalviselőket az uralkodó személyét képviselő biztos iktatta be, vagyis a tisztviselők az ő kezétől nyerték el legitimitásukat. Amíg korábban a tisztújítások során mintegy isteni döntés hozományaként kerültek a városi vezetők az érdemeik által elnyerhető tisztségekbe, addig e korszaktól kezdve az állam a városi tisztviselőket egyre inkább saját hivatalnokainak tekintette, és a választás során az kapott hangsúlyt, hogy az aktus ne csupán Isten és a választójoggal rendelkezők ügye legyen, hanem a biztosok az uralkodó fennhatóságát testesítsék meg. A tisztújítások legfontosabb szereplőivé tehát az uralkodó képében eljáró kamarai alkalmazottak váltak. A város vezetését jelképező tárgyakat (pálca, kulcs, kard) a leköszönők immáron a magyar király emberének kellett, hogy átadják, és tőle is kapták vissza a megválasztott tisztviselőket, akiket szintúgy a biztos erősített meg.¹⁴

Jóllehet a városvezetők mégiscsak a városi polgárok által választott tisztviselők, a tisztújítás jelképei a mindennapi életben is visszatükröződtek. A városi vezetők és az uralkodó közötti kapcsolat még mélyebbé, jogilag még szorosabbá és az állam elvárásai alapján még szakszerűbbé is vált. Ez a kötelék olyannyira szorossá vált volna, hogy az Udvari Kamarához 1673-ban beterjesztett javaslat szerint a legfontosabb tisztek (bíró, polgármester és jegyző) „tanquam primariis capitibus et perditio et conservatio civitatis posita esset” választását elvették volna a néptől, és az uralkodó jelölte volna ki az erre a tisztre alkalmas személyeket. A városoknak csupán jelölési joguk maradt volna, és a jelöltek közül a kamarai biztosok választották volna ki a megfelelő személyeket, mint ahogy az Ausztriá-

¹⁴ H. Németh István: *Városi tisztújítások a királyi Magyarországon a 16–17. században*. Arrabona 65(2007). 57–96.; Uő: *Pre-Modern State Urban Policy at a Turning Point in the Kingdom of Hungary: The Elections to the Town Council*. In: *Urban Elections and Decision Making in Early Modern Europe, 1500–1800*. Ed. Rudolf Schlögl–Jan Marco Sawilla. Cambridge 2009. 276–299.; Uő: *Az öngazgatás és állami felügyelet szimbólumai a magyarországi szabad királyi városokban*. In: *„Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. Bubryák Orsolya. Bp. 2010. 53–62.

ban szokásban volt („sicuti moris est in Austria”). Abban az esetben, ha a választási biztos a jelöltek közül nem tudott volna megfelelőt választani, a Magyar Kamara döntése alapján lehetett volna eljárni.¹⁵ A tisztviselővé válást segítette elő az is, hogy a városvezetők az uralkodó által megszabott fizetést kaptak szolgálataikért. Az új rendszer bevezetése nem volt egységes, mivel Lőcsén a városbíró már 1671-től,¹⁶ a pozsonyi tanács tagjai pedig 1677-től a szokásos ajándékok helyett állandó és megszabott mértékű fizetést húztak a város jövedelmeiből.¹⁷ A kassai polgárság 1677-ben éppen arra panaszkodott, hogy a bírón és a szószólón kívül (utóbbi a város birtokainak felügyelője is volt) másnak nincs megszabott fizetése, hanem „kiki tisztben lévén úgy fizet magának, az mindt kedve és akarátja tartja”, ami nagy kárára van a városnak. Éppen ezért a község az állami akarral egyetértve szólította fel a tanácsot, hogy a tisztviselők megszabott fizetést kapjanak.¹⁸ A 17. század utolsó évtizedeiben ez a gyakorlat már általánosnak tekinthető, a város legfelső vezetői, valamint a tanács tagjai a Rákóczi-szabadságharcot követő évektől kezdve a királyi biztosok, illetve a kamarák által megszabott fizetési tabellák szerint kaptak rögzített összegű fizetést.¹⁹

A központi kormányzat, amely a szabad királyi városokat egyértelműen királyi javadalmaknak tekintette, az 1670-es éveket követően folyamatosan ellenőrizte a városokat és a tisztújításkor kiválasztott tisztviselőket. Az uralkodó ezt a jogát az egyébként kompromisszummal végződő 1681. és 1687. évi országgyűlést követően megtartotta, jöllehet törvény szolt az ellenkezőjéről.²⁰ E téren a 19. század közepéig nem volt változás. A tisztviselők ellenőrzése mindvégig fennmaradt, ahogy az is, hogy ha a királyi biztos alkalmasabb jelöltet talált egy-egy poszt betöltésére, akkor az elkö-

¹⁵ MNL OL, MKamReg, Litterae ad Cameram Scepusiensem (E 23), 1673. márc. 4.

¹⁶ Hain Gáspár lőcsei krónikája. Szerk. Bal Jeromos–Förster Jenő–Kauffmann Aurél. Lőcse 1910–1913. 392–393.

¹⁷ Archív Hlavného Mesta Bratislavy, Úradné knihy, 2 a 13 fol. 319–320. 1680. ápr. 24. A fizetés pontos összegének megállapítását lásd uo. fol. 291–292. 1679. ápr. 24.

¹⁸ A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Corpus statutorum Hungariae municipalium. Szerk. Kolosváry Sándor–Óvári Lipót. II/2. Tiszáninnen. Bp. 1890. 256–259.

¹⁹ Štátny archív v Bratislave, pobočka Trnava, Magistrat mesta Trnava, Statúty mesta a úpravy kráľovských komisárov (Statuta commissarialia) pag. 1–6. 1694., fol. 30–36. 1713., fol. 53–58. 1724.; AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 13532. Kassa, 1714. jan. 13., ill. Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskej administratívy, Malá mestská kniha (Liber civitatis minor) (a továbbiakban H III/2. mac.) 109. fol. 1. 1714. jan. 19.; AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 14364. 1719.; ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 601. 1727. jan. fol. 91–92. 1727. jan. 5.

²⁰ ÖStA, HHStA, Ungarische Akten, Comititalia, fasc. 401. Konv. B. fol. 9. A lőcsei követek utasítása: ŠtAPr, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, Magistrat mesta Levoče, XXI/10. pag. 484–492. Lőcse, 1687. okt. 7. A rendek reakcióira: ÖStA, HHStA, Ungarische Akten, Comititalia, fasc. 402. Konv. B. fol. 34–35. Pozsony, 1687. dec. 19.

vetkező tisztújításon teljes joggal avatkozott be a királyi érdekekre hivatkozva. Sőt, arra is alkalom nyílt, hogy ennél sokkal közvetlenebb módon avatkozzanak be a városi elit összetételébe. Az uralkodó ugyanis, mint bármelyik engedetlen és mulasztáson kapott hivatalnok esetében, a városi tanács tagjaival, sőt a városbíróval szemben is alkalmazhatta az elbocsátás büntetését. Erre került sor tanulmányunk egyik vizsgált személye, Váncsay István kassai bíró esetében, akit – a korban igen ritka kivételként – külön eljárással menesztettek tisztéből.²¹ Ha mindezen tényezőket számba vesszük, joggal jelenthetjük ki, hogy a 17. század utolsó harmadától kezdve a város választott tisztviselőit is a városi hivatalnokok közé számíthatjuk. Olyan hivatalnokok közé, akik felett az uralkodó és az őt megtestesítő kamarák gyakorolták minden tekintetben fennhatósági jogait.

A városvezető elit változásai nem csupán jogilag írhatók le, hanem a hivatalnoksághoz való kapcsolódásuk társadalmi téren is megfigyelhető. A városok vezetésének többségét az említett várospolitikai fordulatot megelőzően evangélikus egyeduralom jellemezte, szakszerűségüket a kamarai biztosok jelentései is kiemelik, de tanultságuk is jól jelzi.²² Biztos gyökerekkel rendelkeztek a városokon belül, az evangélikus elit tagjait szoros rokonsági kapcsolatháló tartotta össze, házaik a városok legelőkelőbb utcáiban álltak. Rendi helyzetüket jelzi, hogy szinte mindegyikük nemesi ranggal is rendelkezett, közülük többen az udvari familiárisi (*familiaris aulicae*) címet is elnyerték, amit a 16–17. században főként hivatali, értelmiségi, gazdasági szolgálatokért adományoztak. Ezek a jellemzők a 18. század első harmadára sem változtak meg, sőt, az egyetemi, főként a jogi végzettség aránya még nagyobb lett, ugyanakkor a nemesítések és a rangemelések sem szűntek meg. Ez a tendencia azt sugallja, hogy a sikeres oszmán háborút követő konszolidáció után olyan szakszerűsödő városvezetés kezdeteit figyelhetjük meg, amely immáron – a bécsi udvar igényei miatt is – a jogi és gazdasági ismeretek elvárásainak is megfelelt, és ehhez mérten a város mind „hivatszerűbb” irányítását tette lehetővé. Az ekkor létrejövő katolikus városi elit eleinte nem, de később ugyanezekkel a jellemzőkkel rendelkezett. Első, tanulatlan vagy a polgárságon kívülről érkező generációjukat hamarosan felváltotta egy újfajta katolikus polgári elit. A megválasztott tisztviselők szinte kivétel nélkül jogi végzettséggel és erős társadalmi kapcsolatokkal rendelkeztek. Az új katolikus elit egy része a városon kívülről érkezett, de részben családi, részben társadalmi-gazdasági összeköttetésekkel, így jelentős presztízzsel rendelkezett. E „félig

²¹ AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 15181. Kassa, 1726. jan. 1.

²² A biztosok jelentését lásd: MNL OL, MKamReg, Protocollum restaurationum civitatum (E 34), pag. 246. A polgárok képzettségére: H. Németh István: *Az állam szolgálai vagy a város képviselői? A központosuló várospolitikai hatásai a soproni politikai elit átrendeződésére*. Soproni Szemle 61(2007). 130.

idegen” személyek közül többen a környékbéli, a városokkal szoros gazdasági kapcsolatot tartó nagybirtokok tisztviselői közül kerültek ki. Sokan már korábban is állandóan a városban laktak, belvárosi háztulajdonnal rendelkeztek. Általában a városi nemesek (tehát nem polgári foglalkozást űző, nemesi családból származók) kategóriájába oszthatjuk őket,²³ akik az egykori gazdasági értelmiségiek körébe tartoztak. Erre a körre jellemző, hogy utódaik részben a városi vezetésben maradtak, részben állami szolgálatba álltak, vagy állami szolgálatban állóhoz mentek feleségül. A 17. század utolsó két évtizedére már – igaz csekély számban – találkoztunk olyan polgárokkal, akik katolikusként megfelelő szakképzettséggel rendelkeztek. Személyükben kellő társadalmi beágyazottsággal rendelkező polgárok kerültek a városok élére, akik rokonsági körüket tekintve inkább kettős identitással rendelkeztek. Polgári foglalkozásuk és rokoni köteleik a helyi polgársághoz, de az állami hivatalokkal, illetve az állami hivatalnokokkal kialakított egyéb rokonsági kapcsolataik miatt egyben az államigazgatáshoz is kötődtek. Így ők tekinthetők a 18. század elejétől hatalomra került új, városvezető hivatali elit elődeinek, és (attitűdjüket tekintve) hosszabb távon a 19. századi úgynevezett honoráciorértelmiségi réteg előfutárainak.²⁴

A következőkben ennek az új, többfelekezetű, de egymáshoz és az állami hivatalnoki réteghez szorosan kötődő polgári rétegnek egy-egy jellemzőnek tartott képviselőjét mutatjuk be. Sopron és Kassa városok elitjén keresztül igyekszünk modellt alkotni, ezt meghatározni, és a feltárt életrajzi elemeken keresztül bemutatni annak jellegzetességeit. A magyarországi városokban végbement várospolitikai fordulat első katolikus városvezetőit a régebbi szakirodalom úgy jellemezte, hogy főként azok tanulatlanságát és hozzá nem értését emelte ki. Ez a királyi biztosok által a városvezetésbe emelt tanácsstagok esetében nem volt ritka, de a korszak városvezetői felett nem ítélezhetünk ilyen sommás véleménnyel. A városi elitbe éppen ekkor emeltek be olyan kamarai alkalmazottakat vagy katolikus értelmiségi hivatalnokokat, akik hosszabb vagy rövidebb időre a városi igazgatás vezetésével járó feladatokat ellátták. Az idegen vagy félig idegen városvezetők közül Sopron esetében Mathias Preinert és Horváth Miklóst, Kassáról pedig Fodor Jánost és Kinisy Jánost emeltük ki. Mindkét soproni feltehetően horvát származású katolikus volt, akik közül a Preiner család (amely korábban a Fabiancsics nevet használta) 1647-ben kapott nemességet III. Ferdinándtól. A család feltehetően hivatalnoki teendőket látott el a dunántúli főnemességi birtokain. Az 1660-as években Mathias is Nádasdy Ferenc

²³ H. Németh István: *Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében*. Korall (2002). 9. sz. 86–96. (a továbbiakban H. Németh: *Polgár vagy nemes*).

²⁴ Vörös Károly: *A modern értelmiség kezdetei Magyarországon*. Valóság 18(1975). 10. sz. 1–20.

szolgálatában állt, akinek pénzügyeit intézte Sopronban. A *primus aulae familiaris* rangra emelkedett Mathias Preiner fontos befolyással bírhatott a Nádasdy-birtokokon, hiszen támogatását a soproniak folyamatosan keresték. A család ekkor már Sopronban élt, és a kevés képzett katolikus közül nyilván nem véletlenül esett rá Kolonich Lipót választása, amikor 1673-ban az evangélikus városvezetés leváltása céljából megfelelő személyt keresett. Preiner csak ekkor tette le a polgáresküt, de 17 éves városi szereplése során a város egyik kiemelkedő vezetőjévé vált.²⁵ A soproni krónikákban a katolikus soproni vezetők közül Horváth Miklós emelkedett ki, aki a katolikus oldal egyik vehemens hangadójának tűnik. Sopronban 1672 után jelent meg, 1676-tól már belső tanácsos. Alkalmasságát a soproni tisztújításokon gyakran megforduló Erdődy Kristóf Antal is kiemelte, mivel később a város ügyeiben jártas és a tanácsosi posztra méltó emberként jellemezte őt, de a város vezetésére kevésbé tartotta alkalmasnak. Ezt az is akadályozta, hogy németül nem tudott, így az alapvetően német nyelvű város vezetését csak korlátozottan tudta volna ellátni. Ennek ellenére 1690-ben bíróként szerepel egy örökségi ügyben, 1694 és 1699 között pedig szinte minden évben jelölték bírónak. Tanulmányairól nem sokat tudunk, de értelmiségi mivoltát jelzi, hogy mostohafiát, Györffy Istvánt a nagyszombati egyetem, majd a bécsi Pazmaneum hallgatói között találjuk, aki teológusi tanulmányait a bécsi Collegium Germanicum-Hungaricumban fejezte be.²⁶ Preiner és Horváth fiai városi tisztviselőként folytatták pályafutásukat, Horváth Miklós fia, Zsigmond 1705-től a belső tanács tagja. Mathias Preiner lánya azonban már alsólelőci Tarnóczy János felesége lett. Tarnóczy a Magyar Kancellária kiadványozójaként a családot immáron a központi kormány-szervek alsó-középső hivatalnoki rétegéhez kötötte.²⁷

Kassán a váltást követő első két bíró nagyjából hasonló karriert futott be. Fodor János a szepességi Berzeviczy családba házasodott felesége, Berzeviczy Éva révén. Szolgálatait az erdélyi fejedelem elleni hadjáratokban Esterházy Miklós nádornál, katonaként kezdte meg. Katonai szolgálatait követően a hivatalnok értelmiségi pályát választotta. Nagykárolyban harmincadosi számvevő volt, majd érdemei fejében később elnyerte a kállói és kisvárdai harmincados, kállói postamester, majd újhelyi harmincados posztját, végül felső-magyarországi hadbíró lett. Hadbíróként a kassai har-

²⁵ Házi Jenő: *Soproni polgárcsaládok. 1535–1848*. Bp. 1982. nr. 1627.; Csányi János magyar krónikája, 1670–1704. Közli Paur Iván. Pest 1858 (Magyar Történelmi Tár V). 23.

²⁶ Házi Jenő: *i. m.* nr. 6690.; *Libri regii – Királyi könyvek, 1527–1918*. DVD-ROM. Bp. 2006. 18.172., 20.88. (Bécs, 1690. márc. 1.), 21.213. (a továbbiakban: *Libri regii*); MNL OL, MKamReg, Protocolum restaurationum civitatum (E 34), pag. 96–97., 230., 242., 272., 400–401., 490. Mostohafiára lásd Bognár Krisztina–Kiss József Mihály–Varga Júlia: *A Nagyszombati Egyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777*. Bp. 2002 (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történetéből 25). 194.

²⁷ Házi Jenő: *i. m.* nr. 1627., 6690.; *Libri regii* 28.79., 30.147.

mincad jövedelmét is kezelte. 1679-ben halt meg bizonyosan utód nélkül, mivel vagyona a kincstárra szállt. Birtokai Kisrosvágyon, Cekén, Nagygeresen, Izbugyán és Szepsiben feküdtek.²⁸ Utóda, Kinisy János kassai hadnagyként, 1659-től várnagyként kezdte meg szolgálatát, majd kassai harmincados lett.²⁹ Az ő pályafutásuk vége (hiszen kezdetben katonai szolgálatot vállaltak) már átvezet minket a korábban kamarai szolgálatban álló városvezetőkhez, akiket a hirtelen hiány betöltése végett találtak meg a királyi biztosok. Sopronban Bartók János nemest feltehetően a biztos nyomására tették meg jegyzőnek, majd Kollonich Lipót kamaraelnök utasítására választották meg tanácsosnak, 1680-ban pedig bírónak.³⁰ Az 1681. évi soproni országgyűlésen elhunyt Bartók özvegyét Petrák János vette el, aki hasonló háttérrel érkezett a városba Szentgotthárdról. Petrákot 1699-ben a kancelláriától érkezett parancslevél alapján választották meg, jóllehet épp az uralkodói ajánlás miatt sokan nehezteltek rá, bár a királyi biztos Petrák Jánost kiválóan képzett, a végletekig becsületes férfiként ismerhette meg.³¹ A város szolgálatában főként a Rákóczi-szabadságharc idején tett igen sokat. Fia is folytatta azt az utat, amelyet apjuk, illetve édesanyjuk első férje, hiszen Ferenc a Lackner-alapítvány segítségével végezte el tanulmányait, majd belső tanácsos, polgármester és bíró lett. Felesége Georg Waxman jegyző, a későbbi polgármester leánya lett.³²

Az ugyanebbe a kategóriába osztható kassai városvezető elittagok hasonló háttérrel rendelkeztek, de náluk még inkább előtérbe került a kamarai szolgálat, tevékenységük és életútjuk viszont jóval több szállal kapcsolódott a városi, polgári környezethez. Előbbi jellemző Kassa esetében nem csodálható, hiszen a városban a Szepesi Kamara, majd a Szepesi Kamarai Adminisztráció székhelyeként nem volt hiány kamarai alkalmazottakból. Vas Gáspár a felső-magyarországi kamarai uradalmak prefektusaként, Lukácsik Gergely pedig a kamara kancellistájaként, levéltári segédőreként

²⁸ Feleségére lásd: MNL OL, SzepeKamReg, Minutae (expeditiones camerales) (E 244), 402. köt. pag. 166. A vagyon lefoglalására lásd: uo. 405. köt. fol. 196–197., 223., 227–228. Pályafutására lásd: MNL OL, SzepeKamReg, Repraesentationes, informationes et instantiae (E 254), 1671. ápr. nr. 33., 1672. nov. nr. 106., 108.; MNL OL, MKamReg, Litterae ad Cameram Scepusiensem (E 23), 1671. aug. 5., 1672. jan. 16., 1673. jan. 21.; ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 222. 1666. aug. fol. 248–288., r. Nr. 233. 1671. jún. fol. 101–107., r. Nr. 238. 1672. jún. fol. 371–449., ill. H. Németh István: *Kassa szabad királyi város archontológiája. Bírák, külső és belső tanács (1500–1700)*. Bp. 2006. 261. (a továbbiakban H. Németh: *Kassa város*); Pálffy Géza: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században*. Győr 1995. 205–207.

²⁹ MNL OL, MKamReg, Litterae ad Cameram Scepusiensem (E 23), 1671. szept. 19.; ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 206. 1659. 12. 02. fol. 16–17., r. Nr. 235. 1671. okt. fol. 41–42., 45–46., 66–67., 1672. jún. fol. 371–449.; H. Németh: *Kassa város* 273.

³⁰ Házi Jenő: *i. m.* nr. 907., 408.

³¹ MNL OL, MKamReg, Protocollum restaurationum civitatum (E 34), pag. 403–405.; MNL GyMSM SL, Sopron v. lt., Lad. XXXVIII. et NN fasc. 1. nr. 8.

³² Házi Jenő: *i. m.* nr. 908., 11240.

majd alszámvevőként lett a kassai tanács tagja. Előbbi utóbbi komája is lett, hiszen Lukácsik Borbála Erzsébet keresztszülőjeként látjuk viszont a kassai katolikus anyakönyvben.³³ Lukácsik 1688. október 4-én kamarai alkalmazottként nyújtott szolgálataiért nyert nemességet. Polgári származását valószínűsíti, hogy apja, János a késmárki kincstári uradalomban több éven át tisztviselőként dolgozott. Az uralkodónak tett hűségét apja nem csak hivatalviselésével bizonyította, hanem azzal is, hogy a Thököly-felkelés során hűségesen védte az uralkodói javakat, életét Dunajec ostrománál vesztette el.³⁴ Az állami szolgálatot vállaló hivatalnokréteghez való szoros kötődését jelzi, hogy gyermekeinek keresztszülei szinte kivétel nélkül kamarai alkalmazottak, nem egy esetben hivatali főnökei voltak.³⁵ A városi tanács tagja azt követően lett, hogy 1695-ben állásából elmozdították, de mivel megbízható hivatalnokként ismerték, két évre rá bekerült a külső tanácsba, majd már a következő évtől a belső tanács első helyein ült a tanácsteremben, sőt három alkalommal a város bírása is volt. Városi tisztviselői pályafutását a Rákóczi-szabadságharc törte ketté.³⁶

Lukácsik Gergely pályafutása példaértékű lehetett a többi, Kassán szolgálatot teljesítő kamarai hivatalnoknak, akik számára a kamarában viselt tisztség mellett a város vezetése kiemelkedő lehetőséget teremtett. A Rákóczi-szabadságharc végét jelentő szatmári békét követően Kassán 1712-ben fontos fordulat történt. Ebben az évben a kassai tanács teljes mértékben katolikussá vált, a felekezeti paritást alkalmazó gyakorlat megszűnt.³⁷ Az egyfelekezeti tanács a következő évtizedekben is megmaradt, de ezt a helyzetet a többségében még mindig evangélikus és református városban nehéz volt biztosítani, így az állami tisztviselők szerepe még fontosabb lett.³⁸ Nossiczki Thurzó János, Rácz Márton és Korponay Ferenc ekkor kerültek be a városi vezetők közé, és – a királyi biztos nem csekély nyomására – azonnal a belső tanács tagjaivá választották őket. Mindannyian kamarai szolgálatból érkeztek. Rácz kancellista,³⁹ Thurzó jászói harmincados

³³ ŠtAKo, Zbierka cirkevných matrík, Rímsko-katolícká cirkev, pag. 45. 1694. nov. 3. Kamarai állásaikra lásd: MNL OL, MKamA, Urbaria et Conscriptioes (E 156), Registrata, fasc. 168. nr. 37. (1688), fasc. 58. nr. 17., fasc. 142. nr. 44.; Maksay Ferenc: *Urbáriumok XVI–XVII. század*. Bp. 1959 (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 7). 514., 783.; Fallenbüchl: *A Szepesi Kamara tisztviselői* 225.

³⁴ Áldásy: *Címereslevelek* IV. 232–233.

³⁵ ŠtAKo, Zbierka cirkevných matrík, Rímsko-katolícká cirkev, pag. 45. 1694. nov. 3., pag. 113. 1696. nov. 25., pag. 174. 1698. okt. 10., pag. 224. 1704. máj. 18.

³⁶ H. Németh: *Kassa város* 280.; AMK, Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy voljeb (Liber restaurationum) (a továbbiakban H III/2. re.) 9.

³⁷ MNL OL, MKamReg, Litterae ad Cameram Scepusiensem (E 23), 1712. szept. 12., 1712. nov. 1.

³⁸ MNL OL, Magyar Királyi Udvari Kancellária regisztrátúrája, Litterae Camerae Hungaricae (A 20), 1725. nr. 7. Pozsony, 1725. márc. 14.

³⁹ Fallenbüchl: *A Szepesi Kamara tisztviselői* 226.

volt.⁴⁰ Korponay Ferenc esetében a polgári és a kamarai szolgálat szorosan összefüggött, mivel a komonkai Korponay családból származó, 1676-ban született Ferencnek a nagyapja, Miklós nyerte el a nemességet 1610-ben, aki ekkor késmárki bíró volt. Ferenc apja 1670 környékén katolikus nemesként már Kassán élt, ekkor katonaként szolgált, majd a nyilván kiszolgált katona késmárki és lőcsei harmincadusként állt kamarai szolgálatba. Fiáról, azaz Ferencről nagyon keveset tudunk, de feltételezzük, hogy ő is állami szolgálatban kezdhette, hiszen az ő fia, Miklós szintén harmincadusként szolgált.⁴¹ Ezt támasztja alá, hogy a tanácsba kerülésekor már igen előkelő helyet foglalt el, és nagyon sokszor volt a város bírása is.⁴² Nossiczki Thurzó János jászói harmincados a katolikus tanács állandó tagja haláláig, 1732. augusztus 12-ig, életének utolsó két évében pedig a város bírása.⁴³ A városi tanácsosság mellett állandóan foglalkoztatja őt a Szepesi Kamarai Adminisztráció, így kapcsolata a kamarával állandó lehetett.⁴⁴ A kamara és a városvezetés közötti szoros kapcsolatot jelzi, hogy a városi tanácsosok gyermekei közül az Almássy, Csomortányi, Demeczky, Ganóczy, Berezik családok tagjai a kamarai tisztviselők közé léptek. Általában az irodatisztek között találjuk a kassai városvezetők fiait, de a középhivatalokba is feljutottak. Korponay Ferenc fiához hasonlóan az említett Thurzó János fia, György is a kamarai adminisztrációban találta meg hivatását, és annak segédszámvevője volt.⁴⁵ Mindhárman nagyon szoros kapcsolatot ápolhattak egymással, hiszen több alkalommal is vállalták egymás gyermekeinek keresztszülőségét.⁴⁶

Ez a generáció is már az új, városvezető, elit generációhoz tartozott, de saját vagy apjuk kamarai hivatala nagyon szorosan kötötte őket az állami szolgálathoz. Az ettől független városi polgári elit képviselői nem hivatalnokokból váltak városvezetőkké. Karrierjük főként a nemesi-értelmiségi rétegből indult, ahonnan a gyors, részben felekezeti alapon nyugvó váltás során a városi tisztújítások értékes és kiválasztható szereplőivé váltak. Sopronban a korszak kiemelkedő katolikus vezetője Kersnarits Mihály volt, akit a kirendelt kamarai biztos is a katolikusok kulcsembereinek tar-

⁴⁰ MNL OL, MKamA, Urbaria et Conscriptiones (E 156), Registrata, fasc. 35. nr. 56.

⁴¹ Fallenbüchl: *Állami tisztviselők* 165.

⁴² AMK, H III/2. re 9.

⁴³ AMK, H III/2. re 9.

⁴⁴ MNL OL, MKamA, Urbaria et Conscriptiones (E 156), Registrata, fasc. 55. nr. 51. (1715), fasc. 84. nr. 58. (1715), fasc. 24. nr. 58. (1723).

⁴⁵ Fallenbüchl: *A Szepesi Kamara tisztviselői* 214–215., 226.

⁴⁶ Thurzó János fia, Márton András keresztzülei a Korponay házaspár (ŠtAKo, Zbierka cirkevných matrik, Rímsko-katolícká cirkev, pag. 730. 1727. nov. 27.), József Ignác esetében pedig a Korponay és a Rácz házaspárok voltak a keresztzülők (pag. 435. 1715. márc. 3.). Korponay Ferenc öt gyermeke közül háromnak Rácz Márton volt a keresztapja (pag. 290. 1708. ápr. 28., pag. 363. 1711. nov. 18., pag. 395. 1713. jan. 13.)

tott, olyan embernek ismerte meg, aki minden tekintetben alkalmas volt a bírói vagy polgármesteri posztra. Nemesként került a városba, apja feltehetően a városi nemesek közé tartozott, akik nemesként költöztek egy-egy városba, és polgári életmódjukkal igazodtak az őket körülvevő városi környezethez. Az apa beilleszkedését mutatja, hogy másodjára (egyáltalán nem egyedülálló módon) a helyi polgári elit kiemelkedő köréhez tartozó, az Artner és Dobner családokkal rokonságban álló asszonnyal kötött házasságot. A fiatal Kersnarits Mihály 1682-ben nyerte el a polgárjogot, és – feltehetően a kamarai biztosok hatására is – azonnal belső tanácsos is lesz, majd a következő évben polgármester. Befolyását és fontosságát jól mutatja az a momentum, amely 1694-ben játszódott le a város tisztújításán. Ez alkalommal ugyanis Johann Wilhelm Beck orvost választották meg szavazattöbbséggel. Kersnarits, a leköszönő bíró olyannyira megsértődött emiatt, hogy bejelentette: a tanácsosi tisztről is lemond, és Veszprém megyei nemesi birtokára fog visszavonulni. Erdődy Kristóf Antal kamarai biztosra nehéz feladat hárult, mivel tudta, hogy Sopronban a katolikusok között Kersnaritsnak milyen nagy a tekintélye, milyen képzett ember, és hogy az ő pótlására csupán egy képzetlen és alkalmatlan kézművest tudnának beállítani a katolikusok közül. Jelentése szerint ezért hosszasan tárgyalt Kersnaritscsal, aki végül megenyhülve megmaradt tanácsosi tiszteiben. 1695-ben szintén nem választották meg, de a következő években szinte folyamatosan ő tölti be hol a bíró, hol a polgármester posztját. Katolikusként szinte uralta a város politikai életét, elfogadottsága kiemelkedő volt, hiszen a még mindig evangélikus többségű Sopronban szinte kivétel nélkül kis ellenszavazattal vagy akár ellenszavazat nélkül választották meg.⁴⁷

Az új városi elit tipikus, ámde evangélikus gyökerekkel rendelkező két alakja volt Sopronban Leopold Natl és Ferdinand Dobner. Mindkét városvezető a régi, evangélikus, elit családok tagja, sőt: családjaik az Artnerekkel a 17. század kiemelkedő, polgármestereket és városi bírókat adó familiái közé tartoztak. A korszak soproni elitjének rokonsági hálózata épp e három család körül összpontosult. Leopold Natl családja Rusztról érkezett, de már ekkor nemesek, hiszen apja, Leopold ruszti tanácsos, de egyben alszolgabíró is. Két fiuk, Gregor és Georg a soproni, míg az ifjabb Leopold a bécsi elit tagjainak lányait vették el. Gregor Andrassy Ferenc városi nemes és Anna Poch lányát, Georg Margaretha Artnert, Paul Jakob Zuana özvegyét vezette oltár elé, míg Leopold Andreas Thürnberger bécsi polgár lányát. Apósa talán azonos lehet azzal az Andreas Dürnbergerrel,

⁴⁷ Házi Jenő: *i. m.* nr. 2395.; MNL OL, MKamReg, Protocollum restaurationum civitatum (E 34), pag. 96., 230., 242., 272., 400–401., 490.

aki 1622-ben kapott nemességet.⁴⁸ Gregor előbb szószóló, majd a belső tanács tagja 1661 és 1695 között, 1682-ben és 1683-ban evangélikus városbíró. Leopold is ekkor kezdte pályáját városi jegyzőként, amely tisztelet 1654-től töltött be, majd a belső tanács tagja. Ezt követően – az evangélikus felekezetűek vezetőjeként – hamarosan városbíró és polgármester, szinte Kersnaritscsal együtt irányították a várost. A város érdekében tett szolgálatai fejében a városi polgárok között szinte egyedüliként I. Lipót 1685-ben bárói rangra emelte. Halála előtt a város megrökönyödésére katolizált.⁴⁹ Ferdinand Dobner dédnagyapja, a 16. század végén Sopronba költözött Sebastian is már értelmiségiként érkezett a városba, ahol a városi jegyzői tisztelet töltötte be. Ferdinand is a jogtudó értelmiségi polgárságba tartozott, ügyvédi képesítését a jénai egyetemen szerezte meg. Az előbb tárgyalt Leopold Natlt váltotta részben Kersnarits Mihály mellett a polgármesteri és városbírói helyén, de úgy is mint az evangélikusok vezetőjének posztján, mivel 1689-től belső tanácsos, 1698-tól pedig hosszú éveken keresztül az evangélikusok állandóan megválasztott polgármestere vagy városbírája volt. A Rákóczi-szabadságharc idején Kersnaritscsal együtt vezette a soproni polgárokat a kuruc hadakkal szemben: amíg Kersnarits a falakon belül szervezte meg a védelmet, addig Dobner Bécsből szerzett felmentő sereget Vak Bottyán csapatai ellenében. Szolgálatai fejében I. Lipóttól az uralkodó arcképét viselő aranyláncot nyert el.⁵⁰

A soproni városvezetőkhez hasonlóan a kassai városvezetők között is az egyik legkarakteresebb változást a katolikus magyar nemesek számának hirtelen megugrásában láthatjuk. Kassa regionális központi jellege, a felső-magyarországi régió hadügyi és kamarai igazgatásának központjaként betöltött szerepe és a korszak társadalomtörténeti jellegzetességei arra predesztinálják a várost, hogy a Nyugat-Európában is egyértelműen megjelenő városban élő nemesség egyik helyi központja legyen. A város rendi társadalmának ilyen jellegű átalakulását támogatta az is, hogy Kassa a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség közötti terület székhelyeként a magyarországi és az erdélyi nemesség váltóhelyeként is működött.⁵¹ A 17. század végén a felső-magyarországi város élén álló, annak belső politikáját meghatározó személyek mind e csoportból származtak. Demeczky Mihály gyergyószéki nemesi családból származik, aki az adatok szerint éppen az

⁴⁸ Oberösterreichisches Landesarchiv, Allgemeine Urkundenreihe, nr. 541.

⁴⁹ Házi Jenő: *i. m.* nr. 8334–8236.

⁵⁰ Uo. nr. 3692.

⁵¹ H. Németh: *Polgár vagy nemes*; H. Németh István: *Kassa az európai várospolitikai sodrásában*. In: *Kassa az európai történelem kontextusában*. Szerk. Maria Hajdúová–Martin Bartoš. Košice 2014. 220–239.; Uő: *Városok, várospolitikai a 17. század eleji Magyarországon. Tendenciák és következményeik*. In: *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Szerk. Dominkovits Péter–Katona Csaba. Sopron–Bp. 2014. 95–122.

1670-es években került Erdélyből a Magyar Királyságba. A nagyszombati jezsuita egyetemen szerezhette meg jogi ismereteit, majd Abaúj vármegyében telepedett meg. Thököly Imre szolgálatában állva látta el követként a fejedelem képviselőt. Kassán városi jegyző lett, majd igen hamar a belső tanács tagja, a város birtokainak igazgatója, 1686-ban és 1687-ben bíró,⁵² de esküdtként és számvevőként a vármegyében is kisebb tisztségeket látott el.⁵³ Demeczky nem csupán véletlenszerűen kiválasztott embere lehetett a királyi biztosoknak, hiszen az 1674-ben nagy nehezen kiválasztott Udvarhelyi Mihály káptalani jegyző (aki egyszerre látta el a városi és a káptalani teendőket) helyére a nagyszombati jezsuitáktól érkező fiatal nemes egy nagyon nehéz problémára volt megoldás.⁵⁴ A városi jegyzői állás nem csupán fizetéshez juttatta őt, hanem jelentős befolyással is járt. Állása megtartása érdekében állítólag azt sem tartotta elvetendőnek, hogy az 1687. évi országgyűlésen a szabad városi tisztújításokról hozott határozat ellenében lobbizzon. Miután azonban ez kiderült, összekülönbözött a városvezetéssel, lemondott polgárjogáról, sőt ezt megelőzően a városi tanácsülésekre sem volt hajlandó eljárni, ellenben a házában gyűlt össze a városvezetés belső ellenzéke. Jóllehet ez az áldatlan állapot I. Lipót parancslevelének szigorú utasítására rendeződött, kapcsolata a tanáccsal ezt követően sem lehetett felhőtlen, hiszen már nem vállalt további tisztséget.⁵⁵

Demeczky mellett a Váncsay család tagjait említhetjük még, akik a századforduló kassai politikájának meghatározó egyéniségei voltak. Váncsay Balázs a következő időszak kiemelkedő kassai politikusának, Váncsay Istvánnak apja, pályafutása egyben rámutat a korszak átmenetiségére, a megváltozott politikai viszonyokhoz való alkalmazkodásra. Mint az evangélikusok számára biztosítandó templomhely kijelölésével megbízott bizottság tagja Váncsay Balázs magyar kántorként, majd a város ügyészeként jelenik meg forrásainkban.⁵⁶ A család nemességének egyik megszerzője. Testvéreivel, Mihállyal és Mátyással együtt kapta meg 1665. május

⁵² ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 280. fol. 284–286.; AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 9777., 10699.; H. Németh: *Kassa város* 257.

⁵³ Gyergyószék testimonialisa a család nemességéről: http://demeczky.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=369 (letöltés időpontja: 2019. márc. 20.) Egyetemi éveiről: *Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701 / A Nagyszombati Egyetem anyakönyve 1635–1701*. Szerk. Zsoldos Attila. Bp. 1990. 183., 190., 196.

⁵⁴ H. Németh István: *Állam és városok – A szakszerűsödés felé vezető első lépések a városi igazgatásban, 1670–1733*. Századok 152(2018). 793.

⁵⁵ AMK, H III/2. mac. 86. fol. 1., 114., 121–122.; AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 10564.

⁵⁶ AMK, Supplementum H. Mestské knihy a registre, Knihy mestskéj administrativy, Veľká mestská kniha (Liber civitatis maior) 30. fol. 106. 1686. júl. 29., fol. 110. 1686. aug. 5., mac. 85. fol. 98. 1687. jan. 3., mac. 86. fol. 66. 1687. szept. 6., fol. 92. 1687. szept. 30.

4-én I. Lipóttól az armálist.⁵⁷ Váncsay megfelelő kapocsként szolgálhatott a katolikusok és az evangélikusok között, hiszen igen korán katolikus hitre tért. Fiát, Istvánt 1673. július 25-én keresztelte meg az evangélikus lelkész, keresztszülei a város evangélikus elitjének prominens képviselői: Madarász Márton, Kassai István, Pischel Sándor orgonista, Kiss Ádámné Puttemberger Zsófia, Tornay Andrásné Liptai Judit, Féja Dávidné Faigel Judit voltak.⁵⁸ Második gyermekét, Gábort 1681-ben már a katolikus plébános tartotta keresztvíz alá,⁵⁹ így áttérése e két időpont közé tehető, de talán nem volt messze attól az időponttól, amikor a magyar kántorból városi ügyész vált, hiszen korábban is szokás volt az aposztata értelmiséget valamilyen állami vagy városi szolgálattal jutalmazni, egyben gondoskodni megélhetésükről. 1676 környékén kerülhetett sor erre, amit talán az is mutat, hogy ebben az évben Újvári-Bodnár András kassai lakos éppen emiatt szidta rettenetesen Váncsajt, olyannyira, hogy azért 100 tallér büntetésre ítélték.⁶⁰ Az ekkor már jócskán katolizált tanács talán épp aposztata mivolta miatt választotta őt arra a célra, hogy a város ellen vonuló Thökölyvel tárgyaljon.⁶¹

Váncsay Balázs személye egyben összekötő kapocs is a következő kassai városvezető generációhoz, a már említett elittagokhoz. Váncsay Balázs evangélikusnak (vagy reformátusnak) született fia, István ugyanis a kassai városvezetés legmeghatározóbb, legnagyobb befolyással rendelkező, de egyben a korszak kassai várospolitikájának legnagyobb botrányát is okozó figurája. Társadalmi kapcsolatait tekintve, egyértelműen a nemesi rangjára büszke, a vármegyei nemes családokkal rokoni kapcsolatot kereső városvezetők közé oszthatjuk a fiatal Váncsajt.⁶² Már fiatalon megosztó egyéniség lehetett, ugyanis 1692-ben Tarnóczy Mihállyal került szóváltásba. Az ifjú Váncsay be akarta csapni Tarnóczyt, akit annyira elöntött az indulat, hogy Váncsajt végigkergette az apáti szőlőhegyen, de előtte majd agyonütötte a hirtelen felkapott kisbaltával, majd a fürgén elillanó és a tőkéek között menekülő Váncsay után hajított kővel is csaknem halálos sebet ütött volna, ha az alig 20 éves későbbi bíró nem olyan gyors.⁶³ Pályafutását a II. Rákóczi Ferenc által újra megválasztatott tanácsban kezdte szószólóként, de a következő években azonnal a belső tanács legelőkelőbb tagjai

⁵⁷ MNL OL, Helytartótanácsi Levéltár, Acta nobilium (C 30), Pozsony vm., Documenta nr. 22., ill. uo. Pozsony vm., Protocollum investigationis nobilium, 471., Pozsony vm., Investigatio nobilium, A füzet pag. 8.

⁵⁸ ŠtAKo, Zbierka cirkevných matrík, Evanjelická cirkev, 1673. pag. 626.

⁵⁹ ŠtAKo, Zbierka cirkevných matrík, Rímsko-katolícká cirkev, 1681. pag. 373.

⁶⁰ AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 9442.

⁶¹ Uo. nr. 9830.

⁶² Feleségei a Kiséry és Pálfalvay családokból származtak. Uo. nr. 13390., 13675., 13961., 14117.; AMK, Collectio Schramiana, nr. 19712.

⁶³ AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 10517. 1692. nov. 1.

között találjuk. A szabadságharc időszakában a Rákóczihoz, legfontosabb tisztviselőihez és a kuruc országgyűlésekre egyik leggyakrabban kiküldött kassai tanácsos volt.⁶⁴

Az ifjabb Váncsajt a Rákóczi-szabadságharcot belpolitikai értelemben lezáró 1712. évi országgyűlésen találjuk a korszak egyetlen városi jegyzőként kiküldött kassai követével, Hlavathy Andrással az oldalán. A két követ az országgyűlésen az ismételten szabad királyi városi rangot kapott városokkal vívott rangvitán kívül a kilátástalannak ítélt adómegállapodásban serénykedett főként, valamint az új kassai plébános kiválasztását segítették elő.⁶⁵ Váncsaj ekkor már tekintélyes tanácstag, 1709-ben helyettes bíró, majd a következő két évben megválasztják bírónak.⁶⁶ Olyan ember, aki bárkivel szemben felvállalja a konfliktusokat, ha saját érdekeit kell megvédenie, de akkor is, ha családtagjait éri bármilyen inzultus.⁶⁷ Láthattuk, hogy protestánsnak született, de 1712-ben már biztosan katolikus, hiszen ebben az évben Radikovicz István ikergyermekének egyik keresztapja,⁶⁸ de áttérésének az is a biztos jele, hogy az 1712. január 28-án tartott újabb, immáron Franz Meixner kamarai tanácsos előtt lezajlott tisztújításon megválasztott, tisztán katolikusokból álló tanácsban az előkelő második helyen szerepel. A tanácsosi hely mellett ekkor adószámvevőnek is megválasztották.⁶⁹

Váncsaj csak 1714-ben kerül ki a tanácsból, és feltételezhetjük, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején viselt dolgai, a város pénzügyei elfogult kezelésének gyanúja lehetett az ok. 1717-ben báró Johann Ignatz Viechter kamarai tanácsos, kirendelt választási biztos elsődleges feladata Kassa gazdálkodásának rendbetétele volt. Ennek szellemében választatott Máray Bertalan személyében ebben az évben elsőként polgármestert a városban, kérte be az összes számadást, és igyekezett a korábbi rossz gazdálkodás felelőseit felkutatni. Váncsaj is köztük volt, hiszen a jelentés szerint őt csupán azzal a feltétellel választották meg ismét tanácsosnak, ha bírósága

⁶⁴ AMK, H I. Listy a listiny, 12541/2. Miskolc, 1706. jan. 24., 12541/3. Miskolc, 1706. febr. 14., 12541/4. Miskolc, 1706. jan. 31., 12726/14. Késmárk, 1707. jan. 10., 12726/30. Köröm, 1707. jún. 16.; AMK, H III/2. mac. 103. fol. 29. 1707. márc. 21., fol. 37–38. 1707. ápr. 15.; AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 12516.

⁶⁵ A két követ reverzálisa: AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 13201. Beszámolóik: AMK, H I. Listy a listiny, 13310/2., 7–9.; AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 13182.

⁶⁶ AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 12871. Kassa, 1709. aug. 9., nr. 13010. 1710. aug. 18., nr. 12984. 1710. aug. 21.; AMK, H III/2. re 9. fol. 144., 149.

⁶⁷ Váncsaj István sógornője védelmében kelt birokra Czirjáci Mihállyal pl. Surányi István tanácsos lakodalmán. AMK, Collectio Schwartzbachiana, nr. 13151., 13168. Felesége, Pálfalvy Julianna hagyatéka ügyében az egész Pálfalvy családdal hosszan pereskedett: uo. nr. 14117.

⁶⁸ ŠtAko, Zbierka cirkevných matrík, Rímsko-katolícká cirkev, 1712. pag. 393.

⁶⁹ AMK, H III/2. re 9. fol. 159–160.

idejének számadásait benyújtja felülvizsgálat végett. Ekkor derült ki az is, hogy Váncsay a szabadságharc felfordulása közepette ügyeskedhetett a városra háramlott javakkal is, mivel a vizsgálat során kiderült, hogy 13 végrendeletet kivett a város levéltárából, amelyek azután már nem is kerültek elő többé. A végrendeletek mindegyikében a város volt az örökös.⁷⁰ A gyanú ellenére ebben az évben helyettes bíró,⁷¹ a következő évben pedig szószólónak és bírónak is jelölték. A kettő közül utóbbit nyerte el szavazat-többséggel, és 1727-ben, kilenc év bíróként eltöltött idő után tette le csak a hivatal!⁷²

A várost igen kemény kézzel tartotta Váncsay az uralma alatt, amit az is mutat, hogy a bírói tisztet nem a tanács szavazataival vagy önként hagyta el, hanem – a korban igen ritka kivételként – külön eljárással. 1726 januárjában a minden évben várt uralkodói parancslevél tartalmát közvetítő Szepesi Kamara értesítette a várost, hogy nem küldenek ki választási biztost, hanem biztos nélkül történik a választás. Egyetlen kitételként meghagyták, hogy Váncsay az 1709 és 1712 közötti számadásait nyújtsa be a kamarának felülvizsgálat végett.⁷³ Ennek előzményeként már az 1724. évi tisztújításon kifogásolta a királyi biztos Váncsay gazdálkodását,⁷⁴ de miután a többszöri felszólításra sem nyújtotta be a több mint egy évtizede lappangó számadásokat, Mednyánszky Pál Lipót királyi biztos őt leváltotta, és addig nem engedték a város legfelső vezetésének a közelébe sem, amíg nem pótolta azokat.⁷⁵ Kassa városa volt bírója ügyét kiemelten kezelte, aminek egyrészt oka lehetett Váncsay tekintélye, de az is, hogy a királyi biztos és az uralkodó eljárása súlyosan sértette a kassai tanács jogait. A városi tanács sorra fordult a Magyar Udvari Kancelláriához és az Udvari Kamarához, Adam Aloysius Talheimnak, a kancellária mellett működő bécsi ágensnek pedig külön megbízást adott csak ennek az ügynek az intézésére. A tanács sem pénzt, sem a városi pincékben őrzött hegyaljai borokat nem sajnálta annak érdekében, hogy Váncsay minél hamarabb visszatérhessen a bírói székbe. (Pozsonyi lelkészként még Bél Mátyást is felhasználták, mivel a kancellárnak küldött két hordó bort az ő pincéjében helyezték el.)⁷⁶ Talheim megszolgált a neki kifizetett pénzt, és a bor is jó szolgálatot tehetett, ugyanis 1728 februárjában már a kancellária javasolja az Udvari Kamarának, hogy támogassa Váncsay visszahelyezését, mivel

⁷⁰ MNL OL, Magyar Királyi Udvari Kancellária regisztratórája, *Litterae Camerae Hungaricae* (A 20), 1717. nr. 34.

⁷¹ AMK, *Collectio Schwartzbachiana*, nr. 13964. 1717. nov. 10.

⁷² AMK, III/2. re 9.

⁷³ AMK, *Collectio Schwartzbachiana*, nr. 15181. Kassa, 1726. jan. 1.

⁷⁴ MNL OL, MKamReg, *Litterae ad Cameram Scepusiensem* (E 23), 1724. okt. 27.

⁷⁵ AMK, *Collectio Schwartzbachiana*, nr. 15498. 1727. aug. 2.

⁷⁶ Uo. nr. 15590. Bécs, 1727. dec. 3., nr. 15691. Kassa, 1728. febr. 7., nr. 15724. 1728. febr. 7.

végül benyújtotta a számadásokat, a pénzzel elszámolt. A kancellária véleménye szerint Váncsay olyan ember, aki már bizonyította rátermettségét, Kassa mint királyi birtok (*peculium regium*) érdekében sokat tett, jól viselte tisztét.⁷⁷ Az uralkodói engedély ennek értelmében nagyon gyorsan meg is érkezett Kassára, ahol Váncsay rohamos tempóban szerezte vissza hatalmát a város irányítása felett, mivel már ebben az évben helyettes bíróként működött, majd a következő évben a királyi biztos előtt tartott választáson nyerte vissza a bírói széket.⁷⁸ Jóllehet a Szepesi Kamarai Adminisztráció ezt követően korántsem volt elégedett Váncsay működésével, mivel nehezményezték az általa elrendelt különféle luxuskiadásokat, emellett ismételen hiányoztak a számadások, az árvaszék működésének alapelveit nem rögzítették, a városi birtokok urbáriumát még mindig nem készítették el, a több mint 30 000 forintot érő patikát 3000 forintért adták bérbe, de főként azt kifogásolták, hogy a városra háramlott birtokokról sincs semmilyen kimutatás.⁷⁹ Ennek ellenére Váncsay az 1729-es és 1730-as, valamint az 1733-as tisztújításon is győzedelmeskedett a többi jelölttel szemben, és haláláig a tanács első helyein ült. Miután pedig a bevett gyakorlat szerint az első tanácsos egyben a város gazdálkodását is a kezében tartó polgármesteri tisztet is betöltötte, méltán mondhatjuk el, hogy Váncsay István a 18. század első felének legmeghatározóbb jelentőségű kassai bírása volt.

A 17–18. század fordulóján a városvezető elitbe olyan értelmiségiek is bekerültek, akik jogi képzettséggel nem rendelkeztek, de különleges szakmájuknál és megbecsültségüknél fogva a városok kiemelkedő személyiségei voltak. A most kiválasztott személyek orvosok és gyógyszerészek voltak. Közülük is a legismertebb Johann Weber eperjesi gyógyszerész, akit művein kívül az tett ismertté, hogy az 1670-es években az ő életútja volt a legváltozatosabb, és ő az, akire a konvertálások miatt is jó modellként lehet hivatkozni. Weber Pozsony vármegyéből származott, és 1639-ben kapott polgárjogot Eperjesen, ahol hamarosan elvette Johann Friedrich Breithaupt özvegyét, Low Johanna Erzsébetet, J. E. Westonia költőnő lányát. Házasságát követően gyorsan a belső tanács tagja lett, a város fontos küldetésekkel bízta meg, 1657-ben a város országgyűlési követeként vett részt I. Lipót koronázásán. 1644-től folyamatosan kapcsolatban volt Wesselényi Ferenc nádorral. 1661-ben választották meg első alkalommal városbíróvá, mely tisztet 1667-ig töltötte be. A városban gyógyszerész magániskolát alapított, majd az egyik előmozdítója volt az eperjesi evangélikus kollégium ügyének, amely egyben a Magyar Királyság egyetlen evangélikus főiskolája volt. A régió polgárságán és nemességén túl az erdélyi rendek

⁷⁷ Uo. nr. 15779. Bécs, 1728. febr. 24.

⁷⁸ Uo. nr. 15592. Bécs, 1728. febr. 24., nr. 15625.

⁷⁹ MNL OL, MKamReg, Litterae ad Cameram Scepusiensem (E 23), 1728. okt. 1., 1730. aug. 16.

mellett nem kis összegekkel járultak hozzá a kollégium létrehozásához a németországi városok, egyes evangélikus német fejedelemségek, a holland rendek, továbbá a dán és a svéd király.⁸⁰ A Wesselényi-mozgalom kapcsán kibontakozott felkelések során a város a felkelők mellett állt ki, az ezt követő vizsgálatok során pedig Webert is kihallgatták, 1671 és 1674 között a belső tanácsból is kikerült. Első áttérése ekkor történt: 1673-ban katolizált, amelyet követően ismét megnyílt előtte az út a város vezetői székére: 1674-ben visszakерült a belső tanácsba, majd 1675 és 1683 között eperjesi bíró. A Thököly-felkelés idején Eperjes a kurucok kezére került, így ismét visszatért az evangélikus hitre.⁸¹ Weber fia, Friedrich szintén konvertált, és nagyon szoros kapcsolatot épített ki a katolikus elittel. Miután 1675-ben megüresedett a besztercebányai jegyző állása, a központi kormányzat választása az ifjú Friedrich Weberre esett, akit maga Kollonics Lipót ajánlott a tanács figyelmébe. A fiatal Weber korábban Pesthy András országbírói ítélőmester mellett, valamint a királyi tábla jegyzőjeként is dolgozott, így kellő jogi ismerettel rendelkezhetett, egyben megbízható, frissen konvertált katolikus német városi polgár is volt.⁸² Weber azonban csak rövid időre töltötte be ezt a posztot, mivel a munkába állását követő egy év múlva már az eperjesi jegyzői tiszt várományosa. A konvertált eperjesi bíró, aki 1676 januárjában igen szoros választást követően, mindössze egyetlen szavazattöbbséggel nyerte el a bírói posztot, el tudta érni, hogy fia – minden összeférhetetlenség ellenére – elfoglalhassa hivatalát, egyben a belső tanács tagja is lett. Johann Weber utolsó bíróságát követően hamarosan meghalt, fia, Friedrich azonban az eperjesi törvényszék áldozatává vált.⁸³

A soproni Johann Wilhelm Beck már nem a konvertiták közül került ki, hanem katolikus értelmiségiként jutott a királyi biztosok segítségével a városi vezetők közé. Orvostokorként bizonyosan az egyetemet járt, képzett értelmiségiek között tarthatjuk számon. A bajorországi Dachauból

⁸⁰ Durovics Alex–Kónya Péter: *Az eperjesi kollégium felsőfokú hallgatói / Študenti vyšších tried prešovského kolégia, 1667–1850*. Bp. 2015. 18–24.

⁸¹ Bubryák Orsolya: *Weber János Wappen der königlichen freyen Stadt Epperies című művéről*. Irodalomtörténeti közlemények 89(1995). 335–343.; G. Etényi Nóra: *Államelmélet, politika és pamfletek a 17. századi Európában*. Aetas 17(2002). 15–35.; Hargittay Emil: *Zur Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn: Johann Weber (1612–1684)*. Berliner Beiträge zur Hungarologie 6(1994). 77–93.; Uő: *Gloria, fama, literatura*. Bp. 2001. 82–96.; Bubryák Orsolya: *Egy polgári mecénás a 17. században. Weber János eperjesi főbíró (1612–1684)*. Ars Hungarica 31(2003). 225–280., ill. ŠtAPr, Magistrat mesta Prešova, Knihy, Obnovo magistraty, nr. 2539.

⁸² ŠtABB, Magistrat mesta Banskej Bystrici, Protokolly 125. pag. 24. 1675. jan. 23., pag. 26. 1675. jan. 29.; uo. Spisy, fasc. 271. nr. 133. Bécs, 1675. jan. 26., fasc. 116. nr. 22. Nagyszombat, 1675. febr. 21.

⁸³ MNL OL, MKamReg, Litterae ad Cameram Scepusiensem (E 23), 1676. jan. 15.; ŠtABB, Magistrat mesta Banskej Bystrici, Spisy, fasc. 116. nr. 25. Eperjes, 1676. febr. 26.; ŠtAPr, Magistrat mesta Prešova, Knihy, Obnovo magistraty, nr. 2539.

vándorolt be Sopronba, ahol 1676-tól városi orvos, majd 1678-tól a belső tanács tagja. Házassága Kolleis Ernő Konrád soproni harmincados lányával a kamarai alkalmazottakhoz köti, így nem csodálkozhatunk azon, hogy a várost látogató Erdődy Kristóf Antal kamarai biztossal remek kapcsolatot alakított ki. Igaz, ezt a kapcsolatot arra használta ki, hogy felekezetre való tekintet nélkül a tanács tagjaira panaszkodjon. 1686 és 1688 között a városi kamarás tisztét is betöltötte, ám lemondatása miatt igencsak megharagudott, mert 1690-ben a katolikus Mathias Preinert éppen úgy befeketítette a Magyar Kamara előtt, mint az evangélikus Jakob Erhard Preininget, akik ellen pert is kívánt indítani. 1694-ben és 1695-ben is polgármesternek választották meg, ám a következő évben a kamarai biztos által is preferált Kersnarits Mihály lett a város vezetője. A sértődékeny Beckkel a következő évben is mint büszkeségében sértett emberrel találkozunk, ugyanis 1697-ben meg sem jelent a tisztújításon, majd 1698-ban kissé felfuvalkodottan arról panaszkodott a biztosnak, hogy azért szorult háttérbe, mert ellenségei acsarkodnak ellene, emiatt senki nem ismeri el, mennyit tett ő a városért. Azzal próbálta zsarolni Erdődyt, aki még ezekben az években is azzal küszködött, hogy megfelelően képzett katolikus személyeket találjon a város vezetői közé, hogy belső tanácsosi helyéről, de akár polgárjogáról is lemondott volna. Hogy a biztost kellemetlen helyzetbe hozza, e szándékáról már a kancelláriát is informálta. Amikor a biztos felvetette ezt a kérdést a belső tanács, a bíró és a polgármester előtt, akkor a résztvevők éles szavakkal kikeltek a Beck által állítottak ellen. A Beck és a tanács közötti összetűzést Erdődy azzal a döntésével próbálta áthidalni, hogy amíg más katolikust nem talál, ne lépjen vissza, utána viszont megetheti. Ezt azonban nem tette, mivel 1700-ban és végül 1701-ben, halála évében még városbíróvá választották.⁸⁴

Az alsó-magyarországi bányavárosok a Magyar Királyság gazdaságában kiemelkedő szerepet játszottak, egyben a bányászat, a nemes-, valamint a színesfémtermelés központjaiként a bányagazgatás székhelyeiként funkcionáltak. Az itt működő hivatalokba a többi kamarai központhoz hasonlóan kiemelkedően sok nemesi származású hivatalnok került, akik közül többen – annak ellenére, hogy a polgárjog felvételét tiltották⁸⁵ – a városi

⁸⁴ Házi Jenő: *i. m.* nr. 710.; MNL OL, MKamReg, Protocollum restaurationum civitatum (E 34), pag. 96–97., 230., 242–243., 273., 401–402., 490.; MNL OL, MKamReg, Litterae ad cameram exaratae (E 41), 1690. nr. 65.

⁸⁵ Pozsonyra lásd Felhő Ibolya: *A szabad királyi városok és a magyar kamara a XVII. században.* Levéltári Közlemények 24(1946). 250. Vö. ÖStA, FHKA, Hoffinanz Ungarn, Ungarisches Münz- und Bergwesen, r. Nr. 1. fol. 364–367. 1553. máj. 10., fol. 738–741. 1559. febr. 23., ill. H. Németh: *Várospolitikai és gazdaságpolitika I.* 477.

polgárságba is integrálódtak.⁸⁶ Szerepük a 17. század végétől még fontosabbá vált, mivel közülük kiválóan képzett városvezetőket lehetett verbuválni. Ekkor már nemhogy tiltották volna a kamarai hivatalnokok polgárjogának elnyerését, hanem éppen ellenkezőleg: a polgárjog akár utólagos elnyerésével kívánták érvényesíteni az uralkodói nyomásra megválasztott új városvezetők legitimációját.⁸⁷ A bányakamaráknál szintúgy számtalan, főként az ausztriai tartományból származó hivatalnok vált bányavárosi lakossá. A bányakamara állásfoglalása szerint szintén nem szívesen engedélyezték, hogy a kamarai szolgálat mellett polgárjoggal is rendelkezzenek ezek a személyek, de bizonyos értelmiségi hivatalnokok, például orvosok, a városi közéletben is részt vettek. Ilyen orvosként került Besztercebánya belső tanácsába Andreas Fritz, aki a svábföldi Inneringenben eredetileg evangélikus, de a Bajorországban is bevezetett intézkedések hatására katolizált családban született. A bécsi egyetemen sajátította el az orvosláshoz szükséges ismereteket, ahol 1687-ben fejezte be tanulmányait. Két évre rá kérelmezte sikerrel a megürült alsó-magyarországi bányakamarák orvosi helyét. Apósa a felső-ausztriai Linzben 1680-ban osztrák nemességet szerzett Johann Frideli-Fridenau volt, aki szintén az értelmiségi polgárok közül került ki, és aki e téren szerzett érdemei alapján nyert nemességet. Hamarosan, 1692-ben a belső tanács tagjává választották a fiatal katolikus orvost, aki a belső tanács hivatalnok nemeseivel kiváló kapcsolatot ápolt, 1698-ban pedig a város első vezetőjévé választották. 1694-ben a hűtlenségbe esett besztercebányai Kochlacz család birtokaira nyert adománylevelet, majd ugyanebben az évben magyar nemességben is részesült. További karrierjét viszonylag korai, 1701-ben bekövetkezett halála akadályozta meg.⁸⁸

A kiválasztott személyek köre nyilván nem teljes, de jelenlegi ismereteink szerint reprezentatívnak nevezhető. A bemutatott jelenségek: a városi igazgatás állami ellenőrzésének bevezetése, a városvezetők személyének kiválasztása és az új városi elitet alkotók társadalomtörténeti vizsgálata fontos jelenségekre hívják fel a figyelmet. Az életutakból megfigyelhető, hogy a felekezeti hovatartozás mellett kiemelt fontosságú volt a szakszerűség, a szakértelem, a képzettség: mindezek alapvető felté-

⁸⁶ A kassai Wilhelm Draheimre lásd: AMK, H III/2. mac. 86. fol. 99. 1687. dec. 15., ill. e kötetben Veres Tünde: *Draheim Vilmos felemelkedése és bukása* című tanulmányát. Más kamarai hivatalnokok esetében lásd Gecsényi Lajos: *A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről. A Magyar Kamara vezetői és tanácsosai a 16. században*. In: *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*. Szerk. Ormos Mária. Bp. 2003. 100–113.; Gecsényi–Guszarova: *A Szepesi Kamara vezetői tisztségviselői 653–672*.

⁸⁷ H. Németh István: *Venerable Senators or Municipal Bureaucrats? The Beginnings of the Transformation of the Estate of Burghers at the Turn of the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. *The Hungarian Historical Review* 1(2012). 49–78.

⁸⁸ Fricz-Molnár Péter: *Egy bányavárosi mintakarrier a 17. század végéről: Fritz András, a „tekintetes Doktor úr”, 1660–1701*. *Turul* 88(2015). 103–109.

tellé váltak a tisztújításokon megszavazott új tisztviselők számára. A karriererek bemutatásával arra is fény derült, hogy az új katolikus városvezető elit viszonylag gyorsan felzárkózott ezen a téren az evangélikus polgársághoz, hamar egyenrangú felekké váltak, noha a katolikusok az új várospolitikai alapelvek szerint lényeges előnyöket élveztek. Ez az új, szakszerű és szakképzett városvezető elit már nem csupán a polgársághoz kötődött, hanem ezer szállal fűződött társadalmilag a helyi nemességhez, a városokban élő nemes-hivatalnoki gárdához is, amelytől egyre kevésbé különbözött: fiaik számára természetessé vált az állami hivatal vállalása, új karrierminták felvétele. A városvezető polgárság további jellegzetességévé vált, hogy tagjai közé nagy számban kerültek nemesek, akik főként hivatalviselésből éltek meg, vagyis a fent említett nemes-hivatalnok értelmiségi rétegbe tartoztak. Társadalomtörténeti szempontból tehát megállapíthatjuk, hogy egy nagyon vegyes nemesi-polgári rétegből ekkor kezdett kialakulni az új hivatalnok értelmiségi réteg, amely erős polgári attitűddel rendelkezett, és amely nem csupán a városi igazgatásban vette át a tiszteletbeli városvezetőktől a stafétabotot, hanem az állami hivatalokban is nagy számban jelent meg.